Eesti kirjanduse avastamisest tundeni, et Eesti ongi kodu
Eva Toulouze

Iga teekond on oma nägu …
Mina avastasingi Eestit kirjanduse kaudu.
Lugu on selline.
1980. lõpuaastatel olin juba sisenenud soome-ugri maailma ja teinud mõned olulised sammud selle suunas. Olin ungari keele ära õppinud, osaliselt üksipäi, osaliselt ülikoolis, ja ülikooli kaudu olin ka avastanud soome keele. Kuna põhiõppejõud, Jean-Luc Moreau, õpetas nii ungari kui ka soome keelt, meelitas ta mind ilmselgelt soome keelele ligi. Olin sattunud sellise ideaalilähedase õppejõu peale, kes suutis innustada ja avardada igasuguseid silmapiire. Lisaks sellele oli Jean-Luc Moreau ka vene filoloog ja vene keele valdamise kaudu oli tal olnud otseseid kokkupuuteid Venemaa soome-ugrilastega. Nõnda avastasin ka selle valdkonna osaliselt tema kaudu – vähemalt kinnitas ta huvi, mille olin juba Budapesti ülikoolis stažeerides külge saanud.
Sellega oli mulle 1980-ndate lõpus soome-ugri maailm üsna lähedaseks saanud. Ainus geograafiline ala, mis oli jäänud mulle *terra incognita*'ks, oligi Eesti. Pariisis oli küll võimalik tol ajal eesti keelt õppida, aga millegipärast polnud ma seda ette võtnud. Seal oli ka juba üks tõsine eesti keele huviline, kuigi veel üliõpilane, Antoine Chalvin.
Avastus tuligi konkreetselt Jean-Luc Moreau kaudu. Ühel aastal pidas Moreau eesti grammatika tundi, kus me käisime Chalviniga kahekesi, aga peab tunnistama, et ilma teiste teadmisteta ei viinud see mind kuigi kaugele. Aga tema panus ilmnes hoopis teistmoodi.
Tollal oli Prantsusmaal selline aeg, mil isiklikud arvutid polnud veel eriti levinud. Samas ei olnud nad siiski ka enam ainult rikaste inimeste lelud toiduretseptide sorteerimiseks ja veinikeldri haldamiseks. Just inimesed nagu mina hakkasid neid soetama. Ma olin siis üsna noor, aga töötasin täiskohaga, et ennast elatada. Loengud ülikoolis olid õnneks õhtupoolikul, nii et sain käia pärast tööd. Aega oli aga napilt. Selleks, et saaksin tõlkida ja kas või ülikooli töid ära teha, oli aega optimeeriv arvuti õnnistus. Eriti rõõmustav oli minu arust see, et sai kohe ning ükskõik millal valutult vigu parandada, sai katsetada lausetega ning sõnajärjekorraga ning see, võrreldes endisaja kirjutusmasinaga, lubas ka väga hõivatud inimestel ennast kirjutamisega lõbustada.
Siis, kui Jean-Luc Moreau, kes selleks ajaks oli juba mitte ainult inspireerivaks õppejõuks, vaid ka heaks sõbraks saanud, sai tellimuse Jaan Krossi „Keisri hullu" tõlkima hakata, olin ma juba kogenud arvutikasutaja. Tema aga mitte. Kuna tal endal arvutit polnud, leppisime kokku, et mina trükin ta tõlke arvutisse sisse ja siis prindin välja, et ta saaks parandusi teha. Tema aga loeks oma tõlke audiokasseti peale. Nii algas põnev töö, mis osutus mõlemale kasulikuks: tema sai tõlke tehtud nii, et ei pidanud seda otseselt ise sisse toksima, mina aga sain Krossi teosega põhjalikumalt tutvuda. Kuna samasugune koostöö iseloomustas ka „Professor Martensi ärasõidu" tõlkimist, andis see mulle võimaluse öelda Krossile, kui me hiljem tuttavaks saime, et kuigi ma tema teoseid lugenud ei ole, olen ma neid mitu korda läbi kirjutanud küll …
Krossi teosed aga kajastavad üsna sügavalt Eesti ja eestlaste ajalugu, seostades selle mulle tuttavama Euroopa ajalooga. See oli minu jaoks väga tõhusaks sissejuhatuseks Eesti tundmisse ning tekitas kahtlemata sügavat huvi Eesti vastu.
See aeg oli Eesti ajaloos äärmiselt põnev, kuigi kaugel Prantsusmaal ei teadnud ma sellest midagi ja olin ehk isegi, kuna polnud sellelaadset rahvuslikkust Nõukogude Liidus veel kohanud, iseseisvumise ideoloogia suhtes üsna skeptiline. Samas oli see intrigeeriv.

Uurisin, kuidas oleks võimalik eesti keelt õppida – lõppude lõpuks „suurtest“ soome-ugri keeltest oli see keel ainus, millega mul puudus kokkupuude – ja Eevi Nivanka Helsingi ülikoolist soovitas mul pöörduda Kirjanike Liidu poole.
Jälle kirjandus …
Nõnda kirjutasingi 1990-ndate alguses Eesti Kirjanike Liidule – arvatavasti soome keeles – ja seletasin, et olen prantsuse fennougrist, kes soovib eesti keelega tutvuda.
Aeg oli sobiv. Eesti haritlaskond otsis sellal kõigest jõust välistoetust Eesti asjale. Kõik, kes vähegi huvi tundsid, said selle rahuldatud – ja ehk see poliitika kandiski vilja … Kui mitte poliitiliselt, siis ikka „eesti asja ajamisel“, nagu tol ajal öeldi, kultuuri valdkonnas. Nii et Kirjanike Liidu vastus tuli äärmiselt efektiivselt – tol kevadel oli liidu aseesimees Arvo Valton tulnud parasjagu Pariisi, et pidada loengut Ida keelte ja kultuuride instituudi ruumides, ja kui ma pärast loengut ennast tutvustasin, ulatas ta mulle Harju tänava kirjanike korteri võtmed. Olin kutsutud – kutset oli ju vaja Nõukogude viisa saamiseks – 1990. a juuliks.

Nii et tutvusin Eestiga eelkõige tänu kirjanikele ning kirjanduse kaudu. Päikselisel 7. juuli hommikul astusin Helsingist Georg Otsa pardale ja seilasin Tallinna sadamasse. Mulle tuleb meelde üks kristallselge mõte, mis mulle pähe vilksatas, kui Tallinna lähenemas nägin: „Aga see on ju minu Euroopa, mitte Nõukogude Liit!“ Minu Euroopa tähendas seda ajaloolist Euroopat, mille juured ulatuvad kaugesse aega tagasi. Saksalik, Hansa-tüüpi keskaeg pole päris Itaalia linnade või Prantsuse külade keskaeg, kuid ta oli sellega lähisugulane. Sellega eristus juba esmapilgul see maa, kuhu ma olin astumas, nii Soomest – mis tundus mulle üpris eksootiline, hoolimata sellest, et olin seal juba korduvalt käinud ja rääkisin keelt vabalt – kui ka venelikust Nõukogude Liidust, mis kuulus hoopis muu maailma alla. Mind võttis vastu välissekretär Mati Sirkel ning me jalutasime mööda Pikka tänavat kuni Harju tänavani.

Veetsin sel korral Tallinnas umbes kolm nädalat ja need said kõige muu aluseks. Esiteks anti mulle eesti keele tunde. Igal hommikul tegeles minuga tolleaegne Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor Tõnu Seilenthal. Tõnu oli huvitatud minu õpetamisest ungari keele baasil ning me kasutasime Leberechti õpikut „Räägime eesti keelt“. Aga pärastlõunad olid vabad. Esimene käik oli muidugi raamatupoodi, mis asus, kui mälu ei peta, sealsamas Harju tänaval. Ma tahtsin vabal ajal lugeda, mul oli kaasas Pariisis soetatud kollane eesti-prantsuse sõnaraamat. Millega alustada? Lõpuks leidsin enda arust sobiva raamatu – see oli Mati Undi „Vaimude tund Jannseni tänaval”. Huvitav oli minu jaoks see, et näidendi peategelased olid tuttavad kujud: Koidulast olin ma kuulnud tänu Krossi romaanidele ning Aino Kallas oli rohkem kui tuttav, kuna olin ise tõlkinud „Hundimõrsja“, „Barbara von Tisenhuseni“ ning „Bernhard Riivese“ soome keelest prantsuse keelde. Niisiis just nende tuttavate tegelastega algas minu teekond eesti keele sügavustesse. Mäletan, kuidas esimesel päeval pärast esimest tundi istusin ja püüdsin sõnaraamatu abil näidendi algust dešifreerida, toetudes oma teadmistele soome grammatikast. See oli vaevaline: viie tunniga närisin ennast läbi esimeste ridade, mis polnudki dialoog, vaid eeskiri lavastajale ... Nii palju jäi arusaamatuks ja tekkis palju küsimusi, mis ma järgmisel päeval eesti keele tunni ajal õpetajale esitasin. Kolme nädala jooksul sai nõnda kogu näidend ära tõlgitud. Kirjanduse kaudu õppisingi eesti keelt.
Sellele lisandus muidugi suuline suhtlus. Endisi tuttavaid oli mul ka natuke – minu armas fennougristikaprofessor Ungaris Gábor Bereczki suvitas ju Eestis oma naise peretalus, Koongas Pärnumaal. Mul olid tema ja tema perega väga soojad suhted ja ükskord saigi Koongas käidud. Abikaasa Mai ja vanem poeg Urmas tulid autoga Tallinna, võtsid mu peale ja viisid mind sinna. Suhtlus oli meil muidugi veel ungarikeelne, aga sain turvaliselt katsetada oma värskeid teadmisi eesti keeles, vesteldes mehega, kes oli neile autojuhiks Tallinna ja Koonga vahel. Ta oli kohaliku kolhoosi ase-esimees ja häädas esimesena nime, mis oli tol ajal Eestis Prantsusmaast lahutatamatu: Lauri Leesi ... Neil toimus samal ajal ka talus remont

ja sõime töömeestega – jälle hea võimalus harjutada eestikeelset suhtlust. Külastasin ka Joensuus kohatud ja tolleaegset Eesti Kodanike Komitee liiget Ilmar Madissoni ja tema peret. Tema viiski mind näitusele, mille teemaks oli küüditamine – olen talle tänu võlgu, kuna ta aitas mul sügavamalt mõista, mida võib tähendada Eesti inimestele ja taolisele pisikesele riigile olla Hitleri ja Stalini vahel.

See esimene Eestis viibimise aeg oli minu jaoks alusepanijaks. Õppisin palju ja mitte ainult kirjanduse vallas: sain näiteks vene elanikkonna suhtumisest eesti keelde kõige paremini aru, rääkides ise poodides püüdlikult eesti keelt. Spontaanselt panid need nahaalsed, vihased või ignoreerivad reaktsioonid ja süstemaatiline vastamine vene keeles lihtsalt vaistlikult varjama, et vene keelt võin mina ka rääkida. Tutvusin Tartu ülikooliga, kuhu meid viisid Tõnu Seilenthal ja Eestit külastav Kazuto Matsumura. Tartut näitas mulle kirjanik Leo Metsar – kannatasin terve päeva, püüdes haarata, juba puhtalt eesti keeles, tema seletusi, mis olid edastatud vaiksel häälel, kiiresti ning mitte väga selge diktsiooniga ... Siis ma veel ei teadnud, et Tartust saab aasta hiljem mu kodulinn.

Aga olulisem panus minu empaatia ülesehitamisele kuulub kahtlemata kirjanikele. Kirjanike Liit sai mu tugipunktiks ning sealt said ka alguse sõprussidemed, mis kestavad tänapäevani. Au peab andma eelkõige Arvo Valtonile. Kui kohtasin teda ükskord Kirjanike Liidus, küsis ta, kas mul on tuttavaid (ja sel ajal, pärast esimest nädalat, neid eriti ei olnud) ning kutsus mind sööma oma lastega. Sellest kasvas välja sõprus Arvo endaga ja tema poja Lauriga, kes selle raamatu ilmumise ajal on juba Cambridge'i etnoloogia doktor ja on siiamaani koos oma perega mu lähimaks eesti sõbraks. Aga suhtlemine Arvoga ja tema toetus andsid mulle tol ajal üüratult palju. Siis ma veel tema teoseid lugeda ei osanud. Aga tema ja ka teised kirjanikud, keda ma siis ja veel hiljemgi kohtasin, viitsisid minuga suhelda ja mulle „eesti asja" pikalt lahti seletada. Vaevalt, et seda tänapäeval keegi suvalise välismaalasega teeks. Mina vahel püüan, et tuleks juurde Eestit armastavaid inimesi. Tol ajal aga tunti, et oluline on, et igaüks saaks Eestist aru. Mulle räägiti ajaloost, mulle räägiti faktidest, aga, mis kõige tähtsam, suhtumistest ja emotsioonidest, sellest, kuidas inimesed ennast tundsid ja kuidas nad toime tulid.

Järgmisel õppeaastal olin juba stipendiumiga Soomes, ning kui meenutan seda aastat, mille Helsingis veetsin, siis oligi selle kõige olulisem väärtus seotud Eestiga. Eesti keele põhjalikum õppimine Helsingi ülikoolis Ago Künnapi ja Ele Lõhmusega (nüüd Süvalepp), Eva Lille ja Tapio Mäkeläisega muutis Tuglase Seltsi selliseks tugipunktiks, nagu Eestis on Kirjanike Liit. Neljapäeva õhtuti toimusid ka eestlaste ja estofiilide kokkusaamised Kappelis, kus suhtlesin hiljem tuntud inimestega nagu Jüri Luik, praegune suursaadik Pariisis Sven Jürgenson või TÜ arheoloog Andres Tvauri. Eesti keeles lugesin palju. Oluline oli aga see, et üle mere oli Tallinn. Tallinnas käisin sageli. Ei tea, kas täna viitsiks Vene konsulaadi ees nii palju järjekorras seista ...

Kirjandusega seostub mul veel pikem jutuajamine Lennart Meriga, mis toimus detsembris 1990. Asjaolud on huvitavad ja kajastavad tolle aja lootusi ja mõtteviisi – Eestit pidi külastama kuulus prantsuse kirjanik Michel Tournier. Oli teada, et ta oli prantsuse presidendi Mitterrandi hea sõber. Teda taheti „eesti asja" toetajaks saada. Ta kutsuti Kirjanike Liidu majja, et ta kohtuks Eesti kolleegidega. Antoine Chalvin oli ka kohal. Mina olin juhuslikult sel päeval Tallinnas, sest pidin õhtul Moskva rongi peale minema, et esimest korda Siberisse Handi-Mansi ringkonna pealinna sõita. Kohtumine prantsuse kirjanikuga osutus mõttetuks: enesekeskne Tournier tundis huvi ainult iseenda vastu ja lahendas Eesti muresid, öeldes: „Unustage need vanad tülid ära!" Viisakusest jätkunud jutuajamine osutus igavaks. Mina istusin välisministri kõrval ja ajasime omavahel juttu, rääkides sellest Siberist, kuhu ma hakkasin sõitma ja mis talle lähedane olnud. „Toorumi poegi" vaadates ja oma üliõpilastele seda näidates meenutan ikka seda esimesest jutuajamist. Suhtlus Lennartiga jätkus pärast mu tagasitulekut, aga see on juba teine jutt.

Sõprus Valtoniga aitas mind kõvasti keeleoskuse arendamisel. Tõlkisin tema jutte. Sain tema käest küsida nii palju kui vaja ning see oli meeldiv ja mugav viis keele õppimiseks. Ma ei tea, kas nendel esimestel tõlkeharjutustel oligi kirjanduslikku väärtust: olin ilmselt liiga keskendunud eesti keelest arusaamisele, et piisavalt distantseeruda ja prantsuse varianti viimistleda. Nõnda tõlkisin ma romaani „Liisa ja Robert“, palju jutte, muinasjuttude kogumiku „Ajaprintsess“ ning hiljem „O-geni usu ja kannatuse“. Paraku langes nende valmissaamise aeg kokku Prantsuse kirjastamise kriisiajaga ning mitte keegi ei julgenud avaldada tundmatu autori teoseid. Arvan, et nüüd peaks need uuesti ette võtma ja neid avaldada proovima ...

Tartu ülikooli õppejõuks sain ma 1991. a septembris ehk Eesti iseseisvumise päris algusajal. Sõprus Valtoni ja tema perega oli kindlasti, tagantjärele vaadates, oluliseks toeks esimesel õpetamise aastal. Olin Tartus üksi, tuttavaid veel eriti ei olnud, vaba aega veetsin ikka nendega Tallinnas ning sain igasuguseid seletusi ja võimaluse olla Eesti elu sees ühe pere kaudu. Olen neile selle võimaluse eest tohutult tänulik. Olen mõelnud, et esimestel aastatel elasin Eestis otsekui pidevatel välitöödel, vaadeldes ja osaledes, vahel tundes, et pean hull olema, et niimoodi ei mõtle nagu inimesed ümberringi, ja vähehaaval teadvustades argipäeva kultuuridevahelisi erinevusi. Ei märganudki, millal olukord muutus ja see endine väliskeskkond päriselt omaks muutus.

Nendel pikkadel aastatel, mil Tartu ülikoolis prantsuse filoloogiat õpetasin, tegelesin jõudumööda tõlkimisega: peamiselt vastasin pakkumistele tõlkida näidendeid. Ühelt poolt ülikooli töö, teiselt poolt doktoriväitekirja ettevalmistamine võtsid kogu aja. Siis, kui doktoritöö kaitstud (2002) algas teine aegasöövad ja põnev töö, mis takistas suuremaid tõlkeettevõtmisi: eesti-prantsuse suur sõnaraamat, mis on hiigelsuur projekt, millesse Antoine Chalvin kaasas kõik eesti keelt valdavad prantslased ning andekad prantsuse keelt hästi tundvad eestlastest prantsuse filoloogid. Esimestel aastatel, kuni 2006. a olin selles valdkonnas väga aktiivne. See töö ei takistanud tõlkimist mitte ainult aja mõttes. Süvenemine prantsuse keele saladustesse jättis mulje, et ma seda keelt üldse ei tunne. Kadus eneseusaldus. Mõtlesin, et ei julge enam kunagi tõlketööd ette võtta. Oma tõlkimise himu sain ka rahuldatud suulise tõlkega, millega tol ajal tegelesin intensiivselt nii tööturul kui ka ülikoolis, tõlke välja koolitades.

Aga alles 2000. aastate lõpupoole sai tõlketegevus minu tööplaanis uue hoo: teoks sai Antoine Chalvini ammune plaan pakkuda Tammsaare „Tõde ja õigus“ prantsuse lugejale uues tõlkes. Siis oli paratamatult vaja moodustada meeskond. Nimelt oli prantsuse kirjastaja Gaïa nõus kirjastama tingimusel, et pentaloogia saaks kiiresti avaldatud. Oleksin ise näinud parema meelega, et kogu teose tõlgiks üksainus tõlkija, Jean-Pascal Ollivry. Aga graafik seda ei võimaldanud: füüsiliselt poleks tal aega olnud. Võtsin projektist osa. Jean-Pascal Ollivry tõlkis esimese, teise ja viienda köite, Jean-Pierre Minaudier kolmanda, mina aga neljanda. Ja jällegi sain tõlkimiseks rõõmu ning sukeldusin sellesse uue energiaga. Raamat ilmus 2009. aastal ning nüüd on kogu „Tõde ja õigus“ prantslastele kättesaadav.

Uusi projekte tuli ette ning tundub, et tõlkija tegevus jätkub hoogsalt. Käsil on kolm tõlget, millest kaks saavad sel sügisel kaante vahele. Luulet olen ma vähe tõlkinud. Ei pea ennast luuletõlkijaks, veel vähem luuletajaks. Siiski olen luulearmastaja. Ja kui miski väga meeldib või puudutab, siis tekib ka isu see oma keelde ümber panna. Nii juhtus see neenetsi luuletaja Juri Vella tekstidega, mida ma vene keelest tõlkisin. Sama oli ka Kristiina Ehini kirjutatuga. Vabavärss on vist tingimuseks: vormis kirjutamine või eneseväljendamine pole mulle iseloomulik, samuti ei usu ma, et forsseerimine häid tulemusi annaks. See-eest rütmitaju on mulle tähtis. Sellele ma toetun. Selle raamatu ilmumise ajal peaks olema ilmunud kirjastaja Rafael de Surtisi avaldatud Kristiina Ehini kogumik, mis koondab valiku tema uuemast luulest („Noorkuuhommik“ ja „Emapuhkus“) eesti ja prantsuse keeles.

Samas pakkus Eesti rahvaluule arhiivi direktor ja muinasjutu asjatundja Risto Järv mulle juba ammu eesti muinasjuttude tõlkimist prantsuse keelde. Saime maineka kirjastaja José Corti nõusoleku lisada nende muinasjuttude sarjale (kus on nüüdseks 45 köidet) eesti muinasjuttude kogumik pealkirjaga *„L'Esprit de la forêt“* („Metsavaim“). Selle raamatu ilmumise ajal on see loodetavasti ka raamatuna olemas.

Pärast sünge Tammsaare romaani tõlkimist oli isu tegeleda millegi kergema ja helgemaga. Võtsin siis käsile Mika Keräneni lasteraamatu „Varastatud oranž jalgratas“, mille tõlkisin ära oma Supilinna korteris Tartus, vaatega Tähtvere trepile, kus osa tegevusest toimub. Nüüd on jäänud ainult teksti viimistlemine ning väljakutse Prantsusmaalt kirjastaja leida. Usun, et see ka lähiajal õnnestub.

Niisiis on kirjandus- ja tõlketegevus iseloomustanud neid 20 aastat, mil olen olnud Eestiga seotud. See on aidanud luua kodutunnet. Kodutunne võib olla kaasasündinud, nagu ta on enamikule eestlastest. Minul seda ei olnud. Kodu oli koht, kus parasjagu olin, aga neid oli mul lapsepõlves mitu. Igal pool olin kodus. Kuid Kodu kui sellist polnud. Aga kodutunnet võib ka arendada ja konstrueerida ehk järk-järgult paremaks üles ehitada. See toimub ajaga ehk raskuste ületamisega. Aga füüsiline, orgaaniline suhe maaga, inimsuhete peenvõrgustik, mis ületab hetkeseisu, Viljandi kalmistu melanhoolne külastamine, filigraansete, aga tugevate juurte heitmine moodustavadki mingisuguse kodutunde, mis mind Eestiga seob. Eesti kirjandus on selle loomisele alusepanijaks, ja see on kindlasti tekitanud sellise suhtumise nagu oli Aino Kallasel: „Mu saatuse maa”.